

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 25, Sayı/Issue: 48, Yıl/Year: 2023 (Aralık/December)

İslâm Düşüncesinde Âyet ile Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlîli
The Approach of Challenge to Produce a Single Verse of Qur'ân
(al-Tahaddî with Āyat) in Islamic Thought and Its Analysis

Zakir Demir

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı – Dr., Siirt
University, Faculty of Theology, Department of Tafsir.
zakirdemir42@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3620-7233>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 23/08/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 17/11/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2023

Atıf/Citation: Demir, Zakir. "İslâm Düşüncesinde Âyet İle Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlîli". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/48 (2023), 529-555.
<https://doi.org/10.17335/sakaifd.1348509>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

İ'câzû'l-Kur'ân literatürüne bakıldığında ilim adamlarının i'câzın ne anlama geldiği, tehadînin mâhiyeti ve bu olgunun ne şekilde tahakkuk ettiği konusunda birtakım çözüm yolları bulmaya çalıştıkları; bu konuyu nazm, fesâhat ve belâgatla ilişkilendirerek çok sayıda teori ortaya koydukları görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân metninin ne kadarının mu'ciz olduğu ve mu'arızlarına müteveccih tehadînin asgari miktarı meselesinde serdedilen görüşlerden biri, Kur'ân'ın iç düzenin en küçük birimi olan âyetle tehadîdir. İslâm düşünce tarihinin klasik ve modern dönemlerinde savunucusu bulunan bu yaklaşıma göre Kur'ân'ın en küçük birimi olan âyet veya âyet eczâsı, mu'ciz olmakta ve muarızlara bunlarla meydan okunmaktadır. Konuya ilişkin daha önce bir çalışmanın yapılmamış olmasından hareketle i'câzû'l-Kur'ân literatürüne katkı sunmayı amaçlayan bu çalışmada, tehadînin âyetle tahakkuk ettiğini belirten ilim adamlarının istidlâl yöntemleri önce deskriptif bir üslupla aktarılmakta, akabinde bunlar analitik bir bakış açısıyla irdelenmektedir. Son olarak da âyetle tehadî teorisinin Kur'ân'ın bütünlüğüne riayet ilkesine uyup uymadığı test edilmekte ve bu bağlamda i'câz olgusunun mâhiyeti incelenmektedir. Sonuç olarak mezkûr ilke esas alındığında fesâhat ve belâgat yönlerinin her âyette eşit düzeyde tahakkuk ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira Kur'ân'da iki harften ya da tek kelimededen oluşan âyetlerin tehadîye veya mu'cizeye konu olduğunu aklen ileri sürmek mümkün değildir. Bu durumda tehadînin kısa veya uzun olmasına bakılmaksızın âyet veya âyet parçacıklarında değil de her bir sûrenin bütünlüğünde gerçekleştiğini savunmanın daha isabetli bir yaklaşım olduğu kanaatine ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İ'câzû'l-Kur'ân, Kevser Sûresi, Tûr Sûresinin 34. Âyeti, Kur'ân İktibâsları.

Abstract

While viewing the al-Qur'ân al-Karîm's inimitability literature, it's perceived that scholars endeavor to find out some solutions about the meaning of i'jâz, the nature of the challenge (tahaddî) and how this phenomenon occurs. They assert many theories on this subject by associating it with nazm, fasâha and balâga. On this basis, the theories of scholars on the theme of how much of the Qur'ân is a miracle and the minimum amount of challenge to their opponents can be classified as "challenge with eternal speech (al-kalâm al-kadîm)", "challenge with Qur'ân", "challenge with turning away/incapacitation (as-sarfa)", "challenge with surah" and "challenge with the verse". Among these theories, the challenge with the verse is the topic of the present study. Pursuant to this approach, verses or parts of verses, which are the smallest unit of the Qur'ân, are miraculous, and opponents are challenged with them.

This theory is scattered among the basic classics of Islamic literature and can hardly be detected between the lines of the related works. Despite this difficulty, the names of some scholars on this subject can be identified. Abû al-Hasan al-Ash'arî, al-Rummâni, al-Bâkîllânî, Ibn Hazm, Abû Ya'lâ al-Farrâ, al-Kalvazânî, Kâdî 'Iyâz, Sayf al-Dîn al-Âmidî, Ibn Taymiyyah, Badr al-Dîn al-Zarkaşî, al-Birmâvî, Ibn Hâdjâr al-'Askalânî, Alî al-Kârî, Abdulganî b. Shâkir, Rahmatullâh al-Hindî, Muhammed Anvar Kasmîrî, Muhammed al-Zurkânî, Muhammed al-Gamrâvî and Nûr al-Dîn 'Itr are among those who adopt the approach of challenge with verse in Islamic thought. Therefore, it is determined that there are proponents of this approach from both the classical and modern periods. It's seen that some of the scholars in question, taking the number of verses of Sûrah al-Kawthar as a measure, argue that the lowest limit of the challenge is three verses or a single verse that is equal to the volume of three verses of it. Based on this approach, the number of miracles challenged and contained by the Qur'ân will exceed two thousand since there is a consensus that there are about six thousand two hundred verses in the Qur'ân.

It's observed that some scholars interpret the word "hadith" revealed in the 34th verse of Surah at-Tûr with a single verse, and by using this word, talk about the possibility of challenge with the verse. According to this, there are as many miracles as the number of verses in the Qur'ân, and opponents are challenged with them. In addition to that, there are those who base their approach to challenging with the verse taking the 88th verse of Surah al-Isrâ, the passages containing their helplessness towards God (al-ajwibah al-muskitah), and the rumors (riwâyat) about superiority among the verses as evidence. Thus, with the aforementioned justification methods, it's

understood that the scholars in question claim that all the meaningful and meaningless parts of the Qur'ân are subject to challenge and leave the opponents incapacitated.

In the present study, the justification methods of the mentioned scholars who stated that the challenge is realized with the verse are first conveyed in a descriptive style, and then they are examined from an analytical perspective. Finally, the approach of the challenge with the verse is analyzed in regard to the principle of complying with the integrity of the Qur'ân. In summary, it could be said that when the principle of the integrity of the Qur'ân is taken as a basis, it doesn't seem possible to argue that the fasâha and balâga aspects occur equally in each verse. Since it isn't possible to say that the verses consisting of two letters or a single word in the Qur'ân are the subject of challenge or they are miracles, it must be difficult to extend the idea of challenging by verse to all verses. In this case, we think that it's a more accurate approach to argue that the challenge takes place in the integrity of each surah, not in the verses or fragments of verses, regardless of whether they are short or long. On the other hand, it's possible to assert that the approach of challenge with the verse contradicts the passages in which divine quotations make up about a quarter or half of the Qur'ân. When we accept that the challenge is realized by the verse, we have to accept that the passages about the words of human beings, which imitate the archaic times and the interlocutors of the Qur'ân in the period of revelation, are miraculous. In the head, since such an approach will naturally cancel the Qur'ân's understanding of i'jâz and challenge, it's deduced that it's indispensable to argue that the challenge is with surah, whether it is short or long.

Keywords: Tafsir, the Qur'ân's Inimitability (I'jâz al-Qur'ân), Surah Al-Kawthar, the 34th Verse of the Surah al-Tûr, Divine Quotations.

Giriş

İlâhî vahyin nüzûl dönemi muarızları ve kodamanları (sanâdîdu Kureyş), Kur'ân'ın *kelâm-ı Muhammed* olduğunu öne sürmeye başladıklarında, tehadî içerikli âyetlerin indiği müşâhede edilmektedir.¹ Kur'ân'a göre bahis konusu tehadî de cinlerin ve insanların onun sûrelerinin ve âyetlerinin benzerini getiremeyecek olmalarıdır.² Dolayısıyla Kur'ân'ın ilâhî kelâm olması, onun taklit edilemez ya da benzeri getirilemez bir mâhiyete sahip olmakla ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. İslâm düşünce geleneğine bakıldığında Kur'ân'ın mu'ârizlarına meydan okumasını ifade eden tehadî konusunda farklı görüşlerin serdedildiği görülmektedir. Diğer ifadeyle ilim adamlarının, Kur'ân metninin ne kadarının mu'ciz olduğu, mu'ârizlarına müteveccih tehadînin asgari miktarı meselesinde tartıştıkları saptanmaktadır. Bu meyanda serdedilen görüşler, "kelâm-ı kadîm ile tehadî", "Kur'ân ile tehadî", "sarfe ile tehadî", "sûre ile tehadî" ve "âyet ile tehadî" olmak üzere beşli bir tasnifte

1 İbrâhîm ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 4/65; Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 14/178; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ali Muhammed Mu'avvad (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 3/285.

2 et-Tûr 52/34; el-İsrâ 17/88; Hûd 11/13; Yûnus 10/38; el-Bakara 2/23.

mütalaa edilebilir.³ Bahis konusu yaklaşımlardan âyet ile tehdî, bu çalışmaya konu olmaktadır.

İslâm düşüncesinde âyet ile tehdî yaklaşımı benimseyen birçok ilim adamı bulunmaktadır. Bunların içerisinde Eş'arî (öl. 324/936), Rummânî (öl. 384/994), Bâkılânî (öl. 403/1013), İbn Hazm (öl. 456/1064), Ferrâ (öl. 458/1066), Kelvezânî (öl. 510/1116), Kâdî İyâz (öl. 544/1149), Âmidî (öl. 631/1233), İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Zerkeşî (öl. 794/1392), Birmâvî (öl. 831/1428), İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), Alî el-Kârî (öl. 1014/1605), Abdülganî b. Şâkir (öl. 1265/1849), Rahmetullâh el-Hindî (1818-1891), Muhammed Enver Keşmîrî (1875-1933), Zürkânî (1880-1948), Muhammed el-Gamrâvî (1893-1971) ve Nûrettin 'Itr (1937-2020) bulunmaktadır. Bahsi geçen isimler hem klasik hem de modern dönemde bu yaklaşımı savunanların bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte böylesi tehdînin ölçüsü ve mâhiyeti konusunda ilim adamlarının farklı yaklaşımlar serdettikleri görülmektedir. Söz gelimi Rummânî⁴ ve Bâkılânî⁵ gibi bazı ilim adamları uzun âyetlerin tehdîye konu olduğunu ileri sürerlerken başta Kelvezânî⁶ ve İbn Teymiyye⁷ gibi diğer bir grup âlimin ise kısa veya uzun olmasına bakmaksızın her bir âyetin mu'ciz olması gerektiğini savundukları müşâhede edilmektedir. Başta Ferrâ⁸ olmak üzere herhangi bir âyetin bir parçasının dahi tehdîye ve mu'cizeye konu olması gerektiğini savunanlar bulunmaktadır. Tehdînin âyet ile gerçekleştiğini savunanların istidlâl yöntemlerinin de farklı olduğu görülmektedir.

- 3 İ'câzü'l-Kur'ân'ın yapısı ve doğası konusunda ilk dönem ilim adamlarından günümüze dek çok sayıda yaklaşımın ortaya konulduğu görülmektedir. İ'câzi nazımla, nazımın anlam dünyasıyla, lafzın ve anlamın insicamıyla ilişkilendirerek mütalaa edenler bulunmaktadır. Kur'ân'ın i'câz vecihlerinin kişiden kişiye değişebilirliği noktasından hareketle Sekkâkî ve Süyûtî, bu konuda sayısız vecihlerin olabileceğini ileri sürmüşlerdir. İslam düşüncesinde muhtelif i'câz teorileri için bk. Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakr (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, 2009), 48-71, 386-392; Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, thk. Nu'aym Zerzûr (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 512; Celâlüddîn es-Süyûtî, *Mu'terakü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Bicavî (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 1/5, 11-640; Zakir Demir, *İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'ân'daki İktibâsların Mâhiyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 235-326.
- 4 Ali b. İsâ er-Rummânî, "en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân", *Selâsü Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ahmed Halefullâh - Muhammed Zaglûl Selâm (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 78.
- 5 Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 389.
- 6 Muhammed b. Ahmed es-Seffârîni, *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye* (Dimaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1982), 1/180.
- 7 Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, thk. 'Abdurrahmân b. Muhammed (Medîne: Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 2004), 16/536; 20/481-482.
- 8 Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tahbîr fi şerhi't-Tahrîr*, thk. 'İvâz b. Muhammed el-Karnî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 3/1356; Seffârîni, *Levâmi'u'l-envâr*, 1/180.

Zerkeşî⁹ ve Birmâvî¹⁰ gibi bir grup ilim adamı aynı zamanda bir tehadî âyeti olan Tûr sûresinin 34. âyetinde geçen “hadîs” kelimesini mesnet edinerek ve bu anahtar kelimeyi “âyet” olarak yorumlayarak tehadînin âyetle tahakkuk ettiğini ileri sürdükleri; İbn Hacer¹¹ ve Zürcânî¹² gibi bazılarının da Bakara (2/23) ve Yûnus (10/38) sûrelerinde zikredilen “*fe'tû bi-sûretin/bir sûre getirin*” ifadesinden hareketle Kevser sûresinin hacminde olan her bir âyetin mu'ciz olduğunu savundukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmayı hazırlamamıza sevk eden temel sâik, İslâm düşüncesinde bir i'câz teorisi olarak görülen âyet ile tehadî yaklaşımının herhangi bir akademik çalışmaya konu olmamasıdır.¹³ Bu meseleyi Kur'ân'ın bütünlüğüne riayet ilkesi bağlamında bütün yönleriyle incelemek suretiyle bu boşluğu bir yönüyle gidermek ve böylece i'câzü'l-Kur'ân literatürüne katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel soruları şu şekildedir: İkili, üçlü, dörtlü ve beşli bir kompozisyonu bulunan hurûf-ı mukataadan veya tek kelimedenden oluşan âyetlerin tehadîye konu olması düşünülebilir mi? Tehaddî âyet ile gerçekleştiyse mu'arızlar, bu gibi bir tehadîyle totalde kaç âyetle karşı karşıya kalmışlardır? Arkaik zamanlardan ve nüzûl dönemi muhataplardan kelâm-ı beşere dair ilâhî iktibâslar, Kur'ân'ın yaklaşık yarısını oluşturduğuna göre tehadînin âyet ile tahakkuk ettiği düşüncesi onun mu'ciz bir kitap oluşuna engel teşkil eder mi? Bu ve benzeri sorular, âyet ile tehadî teorisinin Kur'ân'ın bütünlüğüne riayet ilkesine uyup uymadığını test etmeye ve bu bağlamda tehadî ile i'câz olgusunun mâhiyetini anlama çabasına matuftur.

Bu çalışmada yukarıda söz konusu edilen sorulara yanıt aramak için ilk olarak klasik ve modern dönemden âyet veya âyet eczâsı ile tehadî yaklaşımını savunan ilim adamları ve argümanları saptanmaktadır. Bu doğrultuda

9 Bedreddin ez-Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdullah Şerefüddin ed-Dağstanî (Mekke: Dâru Taybe, 2018), 2/7.

10 Merdâvî, *et-Tahbîr*, 3/1356.

11 Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1959), 6/711.

12 Muhammed Abdülazîm ez-Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemrelî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995), 2/262.

13 Kur'ân'ın i'câzı ve âyetlerin sayısı hakkında çok sayıda çalışma yapılmış olmakla birlikte bir i'câz teorisi olarak âyet ile tehadînin herhangi bir çalışmaya konu olmadığı görülmektedir. Söz gelimi “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki Tartışmalar”, “Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti” ve “Tehaddî Âyetlerinin Nüzûl Kronolojisi” konuyla alakalı dolaylı çalışmalardan bazılarıdır. Bununla birlikte bu tür çalışmalar, makale konumuzla doğrudan ilgili değildir. Kur'ân âyetlerini konu edinen bazı çalışmalar için bk. Mehmet Salmazzem, “Tehaddî Âyetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi* 19/64 (2015), 115-134; Ali Öge - Halil İbrahim Üren, “Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 915-954; Hasan Keskin, “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67.

î'câzü'l-Kur'ân literatüründe müelliflerin eserlerinin satır aralarında serdettikleri görüşlerin iz sürümü yapılmakta, tehadînin âyet ile tahakkuk ettiğini belirtenlerin istidlâl yöntemleri önce deskriptif (tasvîrî/betimleyici) bir üslupla aktarılmakta, akabinde bunlar analitik (tahlîlî/istidlâlî) bir bakış açısıyla irdelenmektedir. Klasik ve modern dönem tefsirlerin büyük çoğunluğunu incelemek ve sünnet verileriyle de semantik ilişki kurmak suretiyle istidlâl edilen âyetlerden hareketle konunun bütün boyutlarının ortaya konması ve meselenin bütüncül çerçevesinin çizilmesi hedeflenmektedir. Müfessirlerin ilgili âyetlere ilişkin yaptığı yorumlar ve değerlendirmeler ele alınmak suretiyle tarihsel süreçte semantik kırılma noktaları, değişim ve dönüşümler görülmeye çalışılmaktadır. Son olarak da Kur'ân'ın bütünlüğüne riayet ilkesi açısından âyet ile tehadî yaklaşımının tahlîli yapılmaktadır. İslâm düşüncesinde âyetlerin sayısına dair tartışmaların olmasından; ikili, üçlü, dörtlü ve beşli bir kompozisyonu bulunan hurûf-ı mukataadan veya tek kelimedenden oluşan âyetlerden; Kur'ân muhtevastaki ilâhî iktibâslardan hareketle âyet ile tehadî yaklaşımı tahlîl edilmektedir.

1. Âyet ile Tehadî Yaklaşımını Savunanların Delilleri

1.1. Kevser Sûresinin 1.-3. Âyetleri

İslâm düşünce tarihinde tehadînin ölçüsü konusunda âyet ile tehadînin imkânından ilk bahsedenin Eş'arî olduğu görülmektedir. Bâkîllânî'nin aktardığına göre Eş'arî, Kur'ân'ın mu'cize oranı konusunda asgari oranın Kevser sûresi veya bunun ölçüsü kadar olan âyet ya da âyet grupları olduğunu söylemiştir: "Kur'ân'ın mu'ârizlerini 'acze düşürdüğü asgari miktar, ister uzun ister kısa olsun fark etmez, sûredir ya da bir sûrenin miktarı kadar olan âyet grubudur. Herhangi bir âyet, Kevser sûresi dâhil 'harflerin sayısı açısından bir sûre miktarı kadar' olursa mu'ârizlerine meydan okumaya elverişli hale gelir. Meydan okumak için bu miktardan daha az olan kısma dair bir delil bulunmamaktadır. Mu'tezile'ye göre her sûre kendi başına mu'cizedir. Onlardan bizim görüşümüze benzerlik gösteren bir şey, [yani Kur'ân'ın mu'cize olan kısmının en azı ister kısa ister uzun olsun bir sûre veya ona denk olan bir şey] de nakledilmiştir. Ancak onlardan bir kısmı âyetin sûre kadar olmasını şart koşmamış, aksine uzun âyetler olmasını ileri sürmüşlerdir."¹⁴

Mu'tezile geleneğinden Rummânî, Ehl-i Sünnet'ten Bâkîllânî ve İbn Hacer el-Askânî de Kevser sûresinin hacminden hareketle âyet ile tehadînin imkânından söz etmektedirler. Onlara göre Kur'ân'ın mu'cizliği, en kısa sûre bile olsa sûrenin hacminde ya da uzun âyetlerde gerçekleşmektedir.¹⁵

14 Bâkîllânî, *Î'câzü'l-Kur'ân*, 386-387, 433; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru't-Türâs, 1984), 2/108. Bâkîllânî ve Zerkeşî'nin Eş'arî'ye isnâd ettiği bu iktibâsı, onun eserlerinde tespit edemedik.

15 Rummânî, "en-Nüket fi î'câzü'l-Kur'ân", 78; Bâkîllânî, *Î'câzü'l-Kur'ân*, 389.

Bâkîllânî'nin âyet ile tehaddînin imkânından söz ederken pejoratif bir üslûp kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda mufassal/kısa sûrelerin ya da Kevser sûresinin harf adedi oranındaki âyet veya âyet gruplarının mu'cize olmadığını ve bunlarla meydan okumanın yapılmadığını savunanları, hem "mülhid" hem de "zındık" saymaktadır. Bâkîllânî'ye göre mufassal sûrelerin ya da Kevser sûresinin harf sayısı oranındaki âyetlerin mu'ciz olmadığını bir "mülhit" veya "zındık" söylese ona şöyle cevap verilir: "İ'câz bizim açıkladığımız gibi tahakkuk etmiştir ve bu şekilde Araplar mu'âraza edememişlerdir. Mülhitler ve zındıklar, Kur'ân'ın bütününün i'câz ve tehaddî niteliğini taşımadığına inanmaktadırlar. Bu sebeple i'câzın ayrıntılarını konu edinen bu sorunun onlara isnat edilmesi ve onların bu konuda münazara etmeleri doğru değildir."¹⁶

Bâkîllânî, Kevser sûresinin harf adedi oranındaki âyetlerin mu'cize olduğu konusunda *İ'câzü'l-Kur'ân* adlı kitabında çok sayıda âyete yer vermektedir. Ona göre Kur'ân'ın bütünlüğünde bulunan âyetler birer birer mülahaza edildiğinde i'câzi anlamak mümkün hale gelir. Ayrıca Kur'ân'da yüz on dört sûre değil de yalnızca bir sûre bulunsaydı muârizları âciz bırakmaya yeterdi. Bâkîllânî tehaddî ölçüsünü biraz daha hafifleterek, Kur'ân'ın yalnızca bir sûrede beyân edilen tek bir kelâmının dahi Kur'ân'ın i'câzını ileri sürmeye kâfi olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla ona göre i'câzın bir âyette olup bir başka âyette olmadığını savunmak ya da bir sûreyi tehaddîyle ilişkilendirip diğerlerinin tehaddîye konu olmadığını ileri sürmek veya bir pasajın mu'cize vasfını taşıdığını diğerlerinin ise bu niteliği hâiz olmadığını savunmak isabetli bir yaklaşım değildir. Mamafih o, Kur'ân'da i'câzın bazı âyetlerde sarîh; bazı pasajlarında ise muğlak olduğunu şöyle tasvip etmektedir: "Şayet elimizde tek bir sûre olsaydı, bu dahi i'câzi ortaya koymaya yeterdi; varın siz Kur'ân'ın bütününe düşünün. Hatta bir sûrede belli konu etrafındaki bir sözden başka bir şey olmasaydı, o kadarı dahi kâfi gelirdi; ikna eder, sadra şifa olurdu. Örneğin Şu'arâ sûresinden sadece Hz. Mûsâ kıssasını bilsen, ondan başka delil aramazdın."¹⁷ Bâkîllânî'nin bu ifadelerine göre Kur'ân'ın iç düzeniyle ilgili olan her şey, yani onun gerek birincil konularının gerekse de ikincil meselelerin anlatıldığı her pasaj, i'câza konu olmaktadır. Dolayısıyla bir bütün olarak Kur'ân'ın anlatımında bulunan her bir şey ile muârizlar için benzerini ortaya koymaları konusunda bir davet bulunmaktadır.

İbn Hacer el-Askalânî de Kevser sûresinin miktarı kadar olan âyet gruplarının ya da âyetin veya bu hacimde olan âyetlerin parçasının tehaddî kapsamında olduğunu ifade etmektedir. Onun konuya dair değerlendirmesi şöyledir: "Kur'ân'daki en kısa sûre İnnâ e'taynâke'l-kevser'dir. Bir başka sûreden

16 Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 389.

17 Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 297-307, 312.

İnnâ e'taynâke'l-kevser sûresi kadar bir miktar, ister bir âyet, ister daha fazla sayıda âyet, isterse bir âyetin bir kısmı kadar olsun, bu kadarı da onun onlara karşı kendisi ile meydan okuduğu şeyin boyutu içerisinde. Bu yönüyle Kur'ân mu'cizeleri çok sayıya ulaşabilmektedir."¹⁸

Modern dönem araştırmacılarından Rahmetullâh el-Hindî, Muhammed 'Abdülazîm ez-Zürkânî, Muhammed Ahmed el-Gamrâvî ve Nûrettin 'Itr da Kevser sûresinin hacminden hareketle âyet ile tehaddînin imkânından söz etmektedirler. Hindî'nin yaklaşımına göre en kısa sûre olan Kevser sûresinin âyetleri dahi mümasilini getirmekten muârizları kayıtsız bıraktığı düşünülürse, Kur'ân'ın bütününde bu sûre miktarı kadar mu'cizeler bulunuyor anlamına gelir. Kur'ân'a bu yönüyle bakıldığında onda iki binden fazla mu'cizenin bulunduğu düşünülebilir.¹⁹ Zürkânî'ye göre de herhangi bir sûre niteliği taşıyacak kadar uzun olan bir âyet ya da âyetler grubu, Kur'ân'ın meydan okuduğu oranla eşdeğerdir. Buradan hareketle Kur'ân'ın binlerce mu'cize ihtiva ettiğini ileri sürmektedir.²⁰ 'Itr'a göre ise Kevser sûresinin miktarı kadar olan âyet gruplarının her biri ve "tüm uzun âyetler" birer mu'cize olmakta ve muârizlar bunlarla tehaddîye davet edilmektedir.²¹

Benzer şekilde Gamrâvî'ye göre de Kur'ân'ın mu'cizevi miktarı tek âyette hatta bir âyetin bir parçasında dahi tahakkuk edebilmektedir. Gamrâvî'nin bu yaklaşımına göre Kur'ân'ın insanları biçare bıraktığı ve kendisiyle meydan okuduğu oranın "sûre" olduğunu savunmak, en kısa sûre olan Kevser'den daha az olan pasajların 'câz niteliği taşımadığı anlamına gelmemelidir. Ona göre bilakis her bir âyet hatta âyetlerin bazı parçacıkları bile 'câza konu olmalıdır.²² Herhangi bir âyetin veya âyet eczâsının mu'ciz olduğunu ortaya koyarken çıkış noktasının ilmî 'câz olduğu anlaşılmaktadır. Mamafih Kur'ân'ın ulaşılmaz bilgi mu'cizesi olduğu prensibine dayanan bilimsel 'câz yaklaşımının, Kur'ân'ın tüm âyetlerine teşmil edilemeyeceğini düşünüyoruz. Öte yandan böylesi bir usulü takip etmenin Kur'ân'ın metinsel bağlamının ihmal edilmesi gibi birtakım riskli noktaları da bulunmaktadır.

Netice olarak klasik dönemden Eş'arî, Rummânî, Bâkılânî ve İbn Hacer el-Askalânî; modern dönemden Hindî, Zürkânî, Gamrâvî ve 'Itr'ın bu değerlendirmelerine göre en kısa sûre olan Kevser mikyas kabul edildiğinde Kur'ân'da meydan okuma için asgari oranın "üç âyet olduğu" düşünülebilir. Keza herhangi bir âyet, bu sûrenin harf miktarı kadar olması durumunda

18 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 6/711.

19 Rahmetullâh el-Hindî, *İzhârü'l-hak*, thk. Muhammed Ahmed Melkâvî (Riyâd: İdaretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1989), 3/820.

20 Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/262.

21 Nûreddin b. Muhammed Nureddin Itr, *Muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Câmî'atu Dimaşk, 1987), 161.

22 Muhammed Ahmed el-Gamrâvî, *el-İslâm fi 'asri'l-'ilm*, thk. Ahmed Abdüsselâm el-Kardânî (Kâhire: Matba'atü's-Sa'âde, 1972), 137.

mu'ciz olur. Bununla beraber Kevser sûresinin toplam harflerinden daha az harften oluşan âyetler ya da âyet grupları ise mu'cize değildir. Kur'ân'da 6200 kadar âyetin bulunduğu dair görüş birliği olduğuna göre bu yaklaşım temel alındığında Kur'ân'ın tehaddî yaptığı ve kapsadığı mu'cize sayısı yüz on dört değil iki bini aşacaktır. Son tahlilde bu yaklaşıma göre kelâm-ı beşerden aktarmaların olduğu Kur'ân nakillerinin her biri, Kevser sûresinin harflerinin sayısına müsavi olması halinde mu'cize olma vasfı taşıyacaktır.

Kanaatimize göre Kevser sûresinin âyet sayısı kadar olan âyetlerin mu'cize ve tehaddîye konu olduğu yaklaşımı problem noktasını teşkil etmektedir. Zira bu yaklaşım esas alındığında Kur'ân'ın en uzun âyeti olarak bilinen âyetü'l-müdâyene²³ tek başına mu'cize olmayacaktır. Dolayısıyla bir sayfanın bütününe oluştursa bile Kevser sûresinin ihtiva ettiği üç âyetten oluşmadığı için tehaddîye bahis konusu olmaması gerekecektir. Diğer taraftan Fecr sûresinin baş tarafı olan *"Ve'l-fecr ve-leyâlin 'aşr ve's-şef'i ve'l-vetr/Yemin olsun tan-yerine, on geceye, çifte ve teke."*²⁴ üç âyetten müteşekkil olması nedeniyle mu'cize olması gerekecektir. Benzer şekilde hakkında fazilet ve üstünlüğün olduğu belirtilen âyetü'l-kürsî²⁵ de ancak sûrenin takip eden iki âyetiyle²⁶ birlikte ele alındığı takdirde mu'cize olacaktır. Âyetü'l-kürsînin ya da âyetü'l-müdâyene'nin münferit mu'cize addedilmeyip fecr, leyâl ve 'aşr kelimelerinin art arda yazılıp müstakil üç âyet olmasından hareketle bunların tehaddîye konu olduğunu düşünmenin Kur'ân'ın i'câz anlayışıyla bağdaşmadığını düşünüyörüz.

1.2. Tûr Sûresinin 34. Âyeti

Velîd b. Mugîre (öl. 1/622), Ebû Cehil (öl. 2/624), Şeybe b. Rebîa (öl. 2/624) ve Ukbe b. Ebû Muayt (öl. 2/624) gibi ilâhî vahyin nüzûl dönemi muarızları²⁷, Kur'ân'ın kelâm-ı Muhammed olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i Allah'a iftira atmamakla suçlanmışlardır. Bu durum üzerine Allah onları tehaddîye davet ederek Kur'ân'ın ilâhîliğini beyân etmiştir.²⁸ Bir diğer ifadeyle müşriklerin Kur'ân'ın mâhiyeti hakkında ileri sürdükleri *"esâtürü'l-evvelîn"*²⁹ söylemlerine Allah tehaddî âyetleriyle cevap vermiş ve kademeli olarak onlarla meydan okumuştur. Tehaddînin ilk safhası, Tûr sûresinin 34.

23 el-Bakara 2/282.

24 el-Fecr 89/1-3.

25 el-Bakara 2/255.

26 el-Bakara 2/256-257.

27 Ukbe b. Ebû Muayt, Hz. Peygamber'i mecnun olmakla; Şeybe b. Rebîa onu sâhir olmakla suçlamıştır. bk. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 19/531.

28 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 4/65; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/178; Semerkandî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/285.

29 el-Enfâl 8/31, el-Kalem 68/15.

âyetinde şöyle geçer: “*Fel’ye’tû bi-hadîsin mislihi in kânû sâdikîn/Doğru söylüyorlarsa ona benzer bir söz getirsinler.*” Bu âyette müşâhede edildiği üzere muâzırların Kur’ân gibi bir “hadîs” getirmeleri istenmektedir.³⁰ Fahreddin er-Râzî’nin belirttiği gibi Allah bu âyetle onlara dolaylı olarak şöyle der: “Eğer Muhammed bir şair ise içinizde belîğ şairler, zeki kâhinler, doğaçlama nutuk atıp kasideler okuyanlar, hikâyeler ve masallar anlatanlar var. O halde -uzun ve kısa olması fark etmez-, onun getirdiği şeyin bir benzerini onlar da getirip söylesinler.”³¹

İslâm düşüncesinde Ferrâ, Kelvezânî, İbn Teymiyye, Zerkeşî, Birmâvî, Alî el-Kârî, Abdülganî b. Şâkir ve Muhammed Enver Keşmîrî başta olmak üzere çok sayıda ilim adamı, Tûr sûresinin 34. âyetinden hareketle âyet ile tehdîdî düşüncesinin imkânından söz etmektedirler.³² Onların bu yaklaşımına göre mezkûr âyette geçen “hadîs” kelimesi, Kur’ân değil âyet veya âyet parçacığı anlamına gelmektedir. Nitekim Ferrâ bu âyetten hareketle bir âyetin bir parçasının dahi mu’ciz olabileceğini ileri sürmektedir.³³ Kelvezânî’ye göre bir âyetin eczâsında değil âyetin bütününde i’câz tahakkuk etmektedir. Ona göre bir âyetin mu’ciz olduğu yaklaşımı, mutlak olarak düşünülmemeli ve tüm âyetlere teşmil edilmemelidir. Zira tivâl/uzun âyetlerin kapsamında i’câz olabiliyorken “*Sümme nazare/Şöyle bir baktı.*”³⁴ âyeti gibi iki kelimedenden oluşan kısa âyetlerde i’câzdan söz etmeye lüzum yoktur.³⁵ Kelvezânî’ye atfedilen bu görüşe göre Kur’ân’ın, anlamlı-anlamsız, büyük-küçük her parçası, yani âyet ya da âyetten daha az ifadeleri mu’cize olmaktadır. Netice olarak bu bakış açısına göre Kur’ân’ın asgari i’câz oranı sûre veya âyetle sınırlandırılmaz.

İbn Teymiyye’ye göre ise Kur’ân’ın çok olsun az olsun iki kapak arasında bulunan her bir parçasıyla tehdîdî yapılmıştır. O, “*Doğru söylüyorlarsa ona benzer bir söz getirsinler.*”³⁶ âyetini mesnet edinerek bu görüşü ortaya koymuştur. Keza ona göre Kur’ân’da bir sûre miktarından az olanın meydan okumayla ilişkilendirilmeyeceğine ve mu’ciz oluşundan bahsedilemeyeceğine dair herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Bilakis “*De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur’ân’ın benzerini ortaya koymak üzere bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı*

30 Kemâlpaşazâde tehdîdînin ilk safhasının, Tûr sûresinin 34. âyetinde geçtiğini söyler. bk. Şemseddin Ahmed Kemâlpaşazâde, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mahir Edib Habbûş (İstanbul: Mektebetü’l-İrşâd, 2018), 1/102-103, 5/130.

31 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr (Mefâtîhu’l-gayb)* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1981), 28/257-258.

32 İbn Teymiyye, *Mecmû’u Fetâvâ*, 16/536; 20/481-482; Zerkeşî, *Teşnîfü’l-mesâmi’*, 2/7; Merdâvî, *et-Tahbîr*, 3/1356; Seffârîni, *Levâmi’u’l-envâr*, 1/180.

33 Ferrâ’nun ifadesi şöyledir: “*Fî ba’di âyetin mine’l-Kur’âni i’câzun*” bk. Merdâvî, *et-Tahbîr*, 3/1356; Seffârîni, *Levâmi’u’l-envâr*, 1/180.

34 el-Müddessir 74/21.

35 Seffârîni, *Levâmi’u’l-envâr*, 1/180.

36 et-Tûr 52/34.

olsalar, onun benzerini ortaya koyamazlar."³⁷ âyetinde işaret edildiği üzere te-haddîye icabet etmek için mu'ârizların bir ittifakları olsa bile başarılı olamayacaklardır.³⁸

Birmâvî ile Abdülganî b. Şâkir'e göre Kur'ân'da meydan okumanın en düşük oranın, bir âyet veya iki âyet ile gerçekleştiğini düşünmek mümkündür. Bu konuda nirengi noktaları, "*Doğru söylüyorlarsa ona benzer bir hadîs/söz getirsinler.*"³⁹ âyetidir. Onlara göre bu âyet, tehadînin son aşamasıdır. Bu yaklaşıma göre meydan okumanın bir veya iki âyetle de yapıldığını ileri sürmek mümkündür.⁴⁰ Alî el-Kârî'ye göre de ilgili âyet dikkate alındığında tehadînin kademeli olarak; önce "on sûre", bilahare bir "sûre" ve son aşamada ise bir "söz" ile yapıldığı düşünülebilir.⁴¹

Keşmîrî'ye göre de Kur'ân'ın mu'cize miktarının, uzun da olsa kısa da olsa "âyet" olduğu müsellemidir. Ona göre Tahâvî (öl. 321/933) de âyetle meydan okumanın imkânından bahsetmiştir. Keşmîrî, Tahâvî'nin cünüp ya da hayızlı olan birinin Kur'ân okuması meselesinde verdiği fetvaya dayanarak, onun böylesi bir kanaate sahip olduğunu ileri sürmüştür. Tahâvî'ye göre cünüp ya da hayızlı olanlar, 'bir âyet miktarından az olması' halinde, Kur'ân'ı okumaları câizdir. Keşmîrî'ye göre Tahâvî'nin ilgili meseleye dair fetvâsından hareketle, onun "Kur'ân'ı mu'ciz miktarının kısa da olsa âyet" olduğu yaklaşımını benimsediği düşünülebilir.⁴²

Kanaatimize göre Tûr sûresinin 34. âyetinde geçen "hadîs" kelimesi, âyet ile tehadî yaklaşımını anlamak konusunda anahtar kelime işlevi görmektedir. Bu kelimenin anlamı konusunda tefsir tarihine bakıldığında müfessirlerin kâhîr ekseriyetinin aynı kanaatte uzlaştıkları görülmektedir. Söz gelimi İbn Abbâs, Mukâtil b. Süleymân, Hûd b. Muhakkem (öl. 280/893), Taberî, Semerkandî (öl. 373/983), İbn Ebû Zemenîn (öl. 399/1008), Sa'lebî (öl. 427/1035), Sem'ânî (öl. 489/1096) ve Zemahşerî (öl. 538/1144) olmak üzere klasik dönem müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre bu âyette geçen "hadîs" kelimesiyle Kur'ân kastedilmektedir. Onun ilâhî kaynaklı oluşuna itiraz eden müşrikler, nazmına, fesâhatine ve beyanına benzer bir kitap ortaya koymakla tehadîye davet edilmektedirler. Zira böylesi itirazlarda bulunanların konuştuıkları dil ile kendisini mecnun, şair ve kâhin olmakla tanımladıkları Hz. Peygamber'in

37 el-İsrâ 17/88.

38 İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, 16/536; 20/481-482.

39 et-Tûr 52/34.

40 Zekeriyâ el-Ensârî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdülhafız Hilâl el-Cezâirî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2007), 1/448; Abdülganî b. Şâkir es-Sâdât ed-Dımaşkî, *Senâ'n-neyyireyn fi i'câzi'l-âyeti ve'l-âyeteyn*, thk. Tâhâ Muhammed Fâris (Dubâi: Merkezu Cum'atü'l-Mâcîd li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2015), 44, 54, 57, 66.

41 Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/758.

42 Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî, *el-'Arfü's-Şezi şerhu Süneni't-Tirmizî*, thk. Mahmûd Şâkir (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2004), 1/153.

dili aynı olduğuna göre benzeri bir metin ortaya koymaları gerekirdi.⁴³ Ayrıca onun beşer ve edebî bir dil yetkinliğine sahip olması muarızları ile aralarındaki diğer ortak özellikleri arasında yer almaktadır. Buna rağmen Kur'ân'a benzer bir metin ortaya koyamamışlardır. Zemahşerî'nin de belirttiği gibi müşrikler inkâr ve inatları sebebiyle Kur'ân'ın kaynağı konusunda böylesi asılsız ithamlarda bulunmuşlardır. Ona göre müşrikler iddialarının temelsiz ve Hz. Muhammed'in uydurmacı bir kimse değil kendileri gibi bir Arap olduğunu biliyorlardı.⁴⁴

Netice olarak Tûr sûresinin 34. âyetinin bağlamından hareketle burada geçen "hadis" kelimesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini düşünmek mümkündür. Zira bu âyetin bağlamına bakıldığında, muarızların Hz. Peygamber'i şair olmakla, Kur'ân'ı kendi katından uydurmakla, yani kelâm-ı Muhammed olmakla niteledikleri görülmektedir. Onların bu iddiaları karşısında Allah'ın Kur'ân gibi bir metin ortaya koymaları konusunda kendilerini tehdîye davet ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tehdînin konu olduğu bu âyetin Mekke'de indiğine ve nüzûl sıralaması itibarıyla 76. sûrenin kapsamında yer aldığına göre Kur'ân'ın henüz tamamlanmamış olduğunu düşünmek mümkündür.⁴⁵ Bu bağlamda şöyle bir soru sorulabilir: Henüz tamamlanmamış olan bir kitap ile muarızlar tehdîye davet edilebilir mi? Böylesi bir tehdî muarızlar için anlamlı olabilir mi? Kemâlpaşazâde'nin de işaret ettiği üzere Allah Tûr sûresinin 34. âyetiyle o ana kadar daha önce nâzil olan tüm vahiy koleksiyonu ile muarızları benzeri bir kitap ortaya koymaya davet etmiştir.⁴⁶

Son tahlilde klasik ve modern dönem tefsirlerin büyük çoğunluğu İsrâ (17/88) ile Kasas (28/49) sûrelerinde zikredilen iki âyet gibi Tûr sûresinin 34.

43 Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Müessesetü't-Târihi'l-'Arabî, 2002), 4/147; Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru kitâbillâhi'l-'azîz*, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî (Beyrût: Dâru Garbî'l-İslâmî, 1990), 4/230; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 21/596; Semerkandî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/285; Muhammed İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Huseyn b. 'Ukkâşe - Muhammed el-Kenz (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tabâ'a, 2002), 4/301; Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 9/131; Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basît*, thk. Abdülâzîz Sattâm Âl-i Suud - Türkî b. Sehul el-Uteybî (Riyâd: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Südi'l-İslâmiyye, 2009), 20/504; Ebû'l-Müzâffer es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 5/277-278; Cârullâh Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmi'î't-tenzil*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998), 5/630; Nâsîrüddîn el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 5/155.

44 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/630.

45 Tûr sûresinin ve kapsamında bulunan tüm âyetlerin Mekki oluşu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 4/123; Muhammed et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 9/401; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Derecû'd-dürer fi tefsîri'l-ây ve's-süver*, thk. Velid b. Ahmed b. Salih (Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2008), 4/1571; Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 5/266; İbn 'Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2001), 5/185.

46 Kemâlpaşazâde, *Tefsîr*, 5/130.

âyetini de Kur'ân ile tehaddî bağlamında değerlendirdikleri müşâhede edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu âyette geçen "hadîs" kelimesini, Kur'ân'a mümasil bir kitap getirmekle muarızlara tehaddîde bulunma olarak yorumlanmıştır. Muarızların Kur'ân gibi bir kitap getirmekle tehaddîye davet edilmeleri, tehaddînin ilk safhasıdır. Tehaddînin ikinci aşaması, Hûd sûresinde (11/13) açıklandığı üzere Kur'ân'ın sûrelerine benzer "on sûre" getirmekle devam edilmiştir. Tehaddînin son aşaması ise Bakara (2/23) ile Yûnus (10/38) sûrelerinde zikredilen iki âyetten anlaşıldığına göre Kur'ân'ın sûreleri gibi bir sûre getirmekle yapılmıştır. Buna göre tehaddî Kur'ân gibi bir kitap ortaya konmaktan onun bir sûresi gibi bir sûre getirmekle hafifletilmiştir. Dolayısıyla tehaddîye davet aşamalarından hareketle çoktan aza doğru bir metodun veya zordan kolaya doğru bir usûlün takip edildiği düşünülebilir. Buna göre Kur'ân tehaddî için kemiyetten ziyade keyfiyeti vurgulamaktadır.

1.3. İsrâ Sûresinin 88. Âyeti

Kur'ân'ın tehaddî içerikli âyetlerden biri de İsrâ sûresinde geçen şu âyettir: *"De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın benzerini ortaya koymak üzere bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı olsalar, onun benzerini ortaya koyamazlar."*⁴⁷ Bu âyete göre ilâhî kelâm için mümâselet ya da müşâbehet söz konusu değildir. İbn Hazm bu âyete dayanarak iki kapak arasından bulunan Kur'ân metnine dair her bir şeyin Kur'ân ve ondan olan bütün şeylerin de mu'cize olduğunu savunmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla Kur'ân'ın en küçük birimi olan âyetlerin dahi mu'ciz olduğunu ve tehaddîye konu olması gerektiğini ileri sürmektedir. İbn Hazm bu yaklaşımı sebebiyle "Kur'ân'ın i'câzının şekli, onun belâgat mertebelerinin en üst noktasında olmasıdır." şeklinde ortaya konulan i'câz teorisine peygamberlerin adlarının art arda yazıldığı şu âyetle itiraz etmektedir: *"Tıpkı, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygambere; İbrâhîm'e, İsmâ'il'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlarına, İsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleymân'a vahyettiğimiz gibi şüphesiz sana da vahyettekiz. Dâvûd'a da Zebûr vermiştik."*⁴⁹ İbn Hazm, bahsi geçen âyet özelinde "Bu âyet belâgatın en üst derecesinde olması bakımından mu'ciz midir, değil midir?" şeklinde bir soru sorarak bu yaklaşımı eleştirmektedir. Onun bu konudaki ifadeleri şöyledir: "Onlar bu âyetin mu'ciz olmadığını söylerlerse kâfir olurlar; bunun mu'ciz olduğunu söylerlerse, tasdik etmiş olurlar. Onlara şöyle sorulur: Sizin şartlarınıza göre bu söz belâgatın en üst derecesinde midir? Eğer onlar 'evet' derlerse, kibirli davranmış olurlar ve zahmetten kaçınırlar. Zira âyette geçen ifadeler sadece peygamber isimleridir, onların şartlarına göre burada bir belâgat yoktur."⁵⁰

47 el-İsrâ 17/88.

48 İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, thk. M. İbrâhîm Nasr - Abdurrahmân 'Umeyre (Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1996), 3/29.

49 en-Nisâ 4/163.

50 İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Fasl*, 3/28-29.

İbn Hazm'dan aktardığımız iktibâsa göre Kur'ân'ın mu'cize miktarından bahsetmek mümkün değildir. Ona göre Kur'ân'ın her bir pasajı ve her bir âyeti mu'cizedir. Ona göre Eş'arîlerin mu'ciz söz için ileri sürdükleri "sûre" şartı, Bakara (2/23) ile Yûnus (10/38) sûrelerinde geçen "fe'tû bi-sûretin" ifadesinden kaynaklanmaktadır. İbn Hazm'a göre Allah bu pasajlarda bir sûreden daha azının mu'cize olmadığını açıklamaması sebebiyle, bu meselede yalnızca bu iki âyete dayanarak fikir belirtmek isabetli bir yaklaşım değildir.⁵¹

Kanaatimize göre İsrâ sûresinin 88. âyeti, Bakara (2/23), Yûnus (10/38), Hûd (11/13), Kasas (28/49)⁵² ile Tûr (52/34) sûrelerinde geçen tehadîye davetin konu olduğu diğer âyetlerle birlikte mütalaa edildiğinde, yani tehadînin aşamalarının Kur'ân gibi bir kitap ortaya konmaktan onun bir sûresi gibi bir sûre getirmeye doğru hafifletildiği düşünüldüğünde, Kur'ân'ın en küçük birimi olan kısa veya uzun âyetlerin ya da âyet gruplarının mu'ciz olduğu düşüncesinin isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Son tahlilde bize göre tehadîye çağrının yapıldığı asgari oran âyet değil sûre olmalıdır.

1.4. Münazara Âyetleri

İ'câzü'l-Kur'ân literatürüne bakıldığında ilim adamlarının büyük çoğunluğunun, Kur'ân'da tehadînin asgari oranının sûre olması gerektiğini savundukları müşâhede edilmektedir.⁵³ Bununla birlikte sûre ile tehadî yaklaşımı benimseyenlerin de kendi aralarında ihtilaf ettikleri görülmektedir. Söz gelimi Fahreddin er-Râzî, bir sûreyle tehadîye çağrının yapıldığı âyetlerin mutavvel sûreler kapsamında yer almasından hareketle muârizları acze düşürecek miktarın kısa sûreler değil mutavvel sûreler olması gerektiğini ileri sürmektedir.⁵⁴ Keza Kâdî İyâz ile Âmidî gibi bir grup âlim de tehadînin sûre ile tahakkuk ettiğini prensip olarak kabul etmekle birlikte âyetlerin de mu'ciz olması gerektiğini savundukları gözlenmektedir. İyâz ve Âmidî'nin âyet ile tehadînin imkânı konusunda çıkış noktaları cedelü'l-Kur'ân'dır. Bu yaklaşıma göre Allah'ın Kur'ân muârizlarına verdiği cevapları içeren veya onları bir bakıma cevapsız bırakan âyetler mu'cize niteliği taşımaktadır.

İyâz, Kur'ân'ın i'câzının sayısını tespit ederken, mevcut sûre tertibindeki sayı kadar olmadığını ileri sürmektedir. Bir diğer ifadeyle ona göre tehadîye davet yalnızca yüz on dört sûre ile tahakkuk etmemiştir. İyâz'a göre Kur'ân'ın

51 İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Fasl*, 3/29.

52 İbn Kesîr'in de belirttiği gibi Kasas sûresinin 49. Âyeti, tehadî âyetleri arasında yer almaktadır. Tehadî âyetlerine dair kapsamlı değerlendirmeler için bk. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 1/313-316.

53 Amr b. Bahr el-Câhiz, "Hüceci'n-Nübüvve", *Resâilü'l-Câhiz*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1979), 3/229, 274; Sa'deddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. 'Abdurrahmân 'Umeyre (Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998), 5/25.

54 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/101.

mu'cizeleri bin ya da iki bin rakamıyla tespit edilemeyecek kadar çoktur. Dolayısıyla İyâz, aynı zamanda Kur'ân'ın bazı âyetlerinin de muhteva bakımından tehaddîye konu olması gerektiğini belirtmektedir. Başka bir deyişle İyâz'ın prensip olarak tehaddînin sûreyle olduğunu ileri sürdüğü, fakat âyetle tehaddînin de imkânına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre Kur'ân'ın ayan beyan mu'cizevî bir vechi de muarızlara tehaddîde bulunup onları bazı koularda biçare bırakmasıdır. İnsanoğluna yapamayacaklarını bildirmiş, onlar da yapamamış ve çaresiz kalmışlardır. İyâz bu meselede, *"Kulumuza indirdiğimizden yana şüphenez varsa, haydi, siz de Allah dışındaki (destekçi ve) şahitlerinizi çağırıp buna benzer bir sûre getirin. Fakat yapamazsanız ki yapamayacaksınız..."*⁵⁵; *"De ki; Allah katında âhiret yurdu başkalarının değil, yalnız sizinse, haydi ölümü isteyin... Daha önce yaptıkları şeylerden dolayı, bunu hiçbir zaman isteyemezler."*⁵⁶; *"Bu konuda her kim seninle tartışrsa, de ki: Gelin oğullarımızı-oğullarımızı, kadınlarımızı-kadınlarımızı, kendimizi-kendinizi çağıralım; sonra da gönülden bir beddua ederek 'Allah'ın laneti yalancılara üstüne olsun' diyelim."*⁵⁷ âyetlerini örnek olarak sunmaktadır.⁵⁸

Âmidî *Ebkârü'l-efkâr* isimli eserinde tehaddînin son safhasının âyet ile olduğuna işaret etmekte ancak bu yaklaşımını tüm âyetlere teşmil etmemektedir. Âmidî'nin de 'İyâz gibi tehaddî içerikli âyetlerin mu'cize niteliği taşımamasına kapı araladığı görülmektedir.⁵⁹ Söz konusu eserinin bir bakıma muhtasarı olan *Gâyetü'l-merâm*'da ise Kur'ân'ın eşsiz nazmı, fevkalade ifade gücü ve manaları açısından mu'cize olma niteliği taşımayan âyetin bulunmadığını ifade etmektedir. Onun bu yaklaşımına göre her bir âyet, ilâhî kelâm olması sebebiyle mu'cize olmalıdır.⁶⁰

1.5. Âyetler Arasında Tefâdül Konulu Rivâyetler

Tefsir geleneğine bakıldığında Kur'ân'daki sûre ve âyetlerinin fazilet veya sevâp bakımından birbirlerinden üstün olduğuna ilişkin birtakım tefsir meriviyâtının bulunduğu görülmektedir.⁶¹ Sevâp ya da fazilet açısından tefâdül

55 el-Bakara 2/23-24.

56 el-Bakara 2/94.

57 Âl-i 'İmrân 3/61.

58 Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, thk. Abduh Ali Kûşek (Dubâi: Câizetü Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerim, 2013), 313, 317-333.

59 Seyfeddin el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî (Kâhire: Dârul-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004), 4/86, 131.

60 Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fi 'ilmi'l-keâm*, thk. Hasan Mahmûd Abdüllatîf (Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1971), 351.

61 Kur'ân'da bulunan bir âyet ya da âyet parçasının veya sûrenin, diğerinden daha faziletli olup olmadığı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Eş'arî, Bâkîllânî ve İbn Hibbân olmak üzere çok sayıda ilim adamı, Kur'ân'ın bütünü ilâhî kelâm olması sebebiyle âyet ve sûreleri arasında fazilet farkının olmadığı kanaatindedir. Onlara göre bir sûrenin ya da âyetin edfal ol-

konusunun i'câz ile ilişkisi bulunmaktadır.⁶² Bir diğer ifadeyle -İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın (öl. 660/1262) da belirttiği gibi- fesâhat ve belâgat açısından âyetler ve sûreler arasında tefâdül farklılık arz etmektedir. Bazı âyetleri fasîh (kusurlardan arınmış, açık seçik söz) iken bazı pasajları ise efsah (daha fasîh) kategorisinde olduğu mütalaa edilmektedir.⁶³ Binaenaleyh Kur'ân'ın bazı pasajlarında i'câzı belirginken bazı âyetlerde ise kapalıdır.⁶⁴

Âyetler ve sûreler arasında tefâdülün bulunduğu konusunda Hz. Peygamber'den birçok hadis nakledilmiştir. Söz gelimi Hz. Muhammed âyetü'l-kürsînin fazileti hakkında onun Kur'ân'ın en büyük âyeti olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Keza Hz. Peygamber İhlâs, Felâk ve Nâs sûrelerinin korunmak amacıyla tilâvet edilebileceği ve kendisinin de yatarken bu sûreleri okuduğunu açıklamıştır.⁶⁶ Muhtemelen İbn Abdüsselâm'ın da belirttiği gibi bu tür pasajların üstün ve faziletli tutulmasının temel sebebi, Allah'ın kendisi hakkındaki kelâmı/sözü, yani sıfatları ve isimlerini konu edinmesinden dolayıdır. Buna göre Allah'ın kendisi hakkında kelâmı, bir başkası hakkındaki Allah'ın sözünden, yani Kur'ân'da kelâm-ı beşere dair iktibâslardan daha faziletli olmalıdır.⁶⁷

Seffârî'nin (öl. 1188/1774) de belirttiği gibi âyet ile tehdâdî düşüncesinin hareket noktalarından biri âyetler ve sûreler arasında tefâdülün imkânını içeren böylesi hadislerdir. Tefâdül konulu merviyattan hareketle âyetü'l-kürsî⁶⁸ ile âyetü'l-müdâyene'nin⁶⁹ veya İhlâs ile Mesed sûrelerinin belâgat ve fesâhat

ması, diğerlerinin (el-müfaddel 'aleyhinin) efdaliyette noksan olduğu vehmini ihsâs ettirmektedir. Öte yandan İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), Gazzâlî (öl. 505/1111), Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî (öl. 543/1148) ve İbn Teymiyye'nin içerisinde olduğu bir grup âlim ise sûre ve âyetlerdeki fazileti bildiren hadislerin zâhiri manalarına bakarak, bunların birbirlerine olan üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Bu konuda detaylı değerlendirmeler için bk. Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Cevâbu ehli'l-'ilm ve'l-imân* (Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1955), 34-35; Muhammed b. Ahmed İbn 'Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Şârika: Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2006), 2/219-239.

62 Seffârî'nî, *Levâmi'u'l-envâr*, 1/180.

63 İzzeddin İbn Abdüsselâm, *el-İşâre ile'l-icâz fi ba'zı envâ'i'l-mecâz* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 257-258.

64 Kur'ân sûrelerinin kendi aralarında üstünlük farkına dair mülahazalar için ayrıca bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadisîyye* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 108-109; İbn 'Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 2/220-239; Şâh Velîyullâh ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık (Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 2005), 2/128-129.

65 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Muslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (Riyad: Dâru't-Taybe, 2005), "Salâtü'l-Müsâfirîn", 258 (No. 810); Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Salât", 352 (No. 1462), "Hurûf", 1 (No. 4003).

66 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 14 (No. 5017).

67 İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*, thk. Rıdvân Ali en-Nedevî (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982), 264; İbn 'Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 2/223.

68 el-Bakara 2/255.

69 el-Bakara 2/282.

bakımından aynı niteliğini taşıdığı söylemek mümkün değildir.⁷⁰ Buna göre bazı âyet ve sûreler ancak Kur'ân'ın bütünlüğü kapsamında yer alması sebebiyle i'câza konu olabilmektedir. Tefâdülün mevzu bahis olduğu pasajların mu'cize olmasının ve muarızlara tehdîde bulunmasının münferit olduğu anlaşılmaktadır. Son tahlilde âyet ile tehdî söyleminin arka planında sûre ve âyetleri arasında tefâdül konulu rivâyetlerin de olduğu söylenebilir. Bize göre bu rivâyetler ilgili âyetlerin faziletini ortaya koymakla birlikte muarızların bunlarla tehdîye davet edildiğini düşünmek isabetli bir yaklaşım değildir. Zira muarızlar bir bütün olarak ilâhî kelâmın kaynağı konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Diğer taraftan tefsir geleneğinde serdedilen bu tür merviyyât yalnızca ona inananların motivasyonu artırmakta ve onlara etkisi olmaktadır.

2. Âyet ile Tehaddî Yaklaşımının Kritiği

2.1. Âyetlerin Sayısı Meselesi

Âyet ile tehdî düşüncesinden bahsedilmek için muarızların niceliksel olarak âyetlerin sayısı hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Oysa ilk dönem tefsir merviyyâtına bakıldığında Kur'ân âyetlerinin sayısı hakkında ilim adamlarının ihtilâf ettikleri görülmektedir.⁷¹ Söz gelimi Hz. Ali'ye göre Kur'ân'ın âyet sayısı 6236, İbn Abbâs⁷² (öl. 68/687), İbn Cübeyr (öl. 94/713) ve İbn Sîrîn'e (öl. 110/729) göre 6216, İbn Mes'ûd'a (öl. 32/652) göre ise 6218'dir.⁷³ Âyetlerin sayısı hakkındaki ihtilâfın bölgelere göre de değiştiği gözlenmektedir. İlk dönem Medinelilere göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6217 iken sonraki dönem Medineliler için ise bu sayı 6214 olmaktadır. Âyet sayısı Kufelilere göre 6236 iken Basralılar için ise 6205'dir.⁷⁴ Son tahlilde Kur'ân âyetlerinin sayısının 6200 olduğu konusunda ittifakın olduğu ve ihtilâfın bunun üstündeki sayıda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bazı ilim adamları bu sayıya ilavede

70 Seffârîni, *Levâmi'u'l-envâr*, 1/180.

71 Beyhakî âyetlerin sayısı hakkında Hz. Âişe'den merfû' olarak şu hadîsi nakletmektedir: "Cennet derecelerinin adedi, Kur'ân âyetlerinin sayısı kadarır. Kur'ân ehlinde biri cennete girdiğinde, üstünde derece olmayan bir mevkiye sahip olur." bk. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Câmi' li-Şu'abi'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3/380; Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Medîne: Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tiba'ati'l-Mushafi's-Şerif, ts.), 2/433-438.

72 İbn Abbâs'a isnâd edilen bir diğer rivâyete göre o Kur'ân'ın âyet sayısının 6616 olduğunu söylemiştir. bk. İbn 'Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 2/48.

73 İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî, *Husnü'l-meded fi fenni'l-'aded*, thk. Cemal b. Seyyid Rifâ'î eş-Şâyib (Mısır: Mektebetü Evlâdü's-Şeyhi lit-Türâs, 2005), 30.

74 Kıvâmü's-sünne İsmâil et-Teymî, *el-Hicce fi beyâni'l-mahacce*, thk. Muhammed b. Rebî' (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1990), 2/481-482; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Fününü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hasan Ziyâeddin İtr (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 242-244; Ca'berî, *Husnü'l-meded*, 30-31; İbn 'Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 2/48.

75 İbnü'l-Cevzî, *Fününü'l-efnân*, 241-242.

bulunmazken bazılarının ise buna 5, 14, 16, 17, 18, 19, 25 veya 36 âyet ilave ettikleri müşâhede edilmektedir.

Âyetlerin sayısı hakkında gerçekleşen bütün bu ihtilâflar nazarı itibara alındığında, Hz. Muhammed ve ashâbı döneminde âyet mefhûmunun bulunduğu, fakat -mevcut Mushaflarda olduğu gibi- bütün âyetlerin başı ve sonunun bütününüyle netleşmediği ve bu meselede bir ihtilâfın olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu ihtilâf âyet fazlalığı veya noksanlığı ile ilgili bir durum değildir. Bu meselede ihtilâfın ana sebeplerinden biri, sûre başlarında yer alan bismelenin âyet addedilip addedilmeyeceğiyle ilişkilidir. Ayrıca bazı ilim adamların bir âyette bulunan bazı cümleleri birkaç âyet addetmeleri ya da az sayıda âyeti tek bir âyet saymaları da Kur'ân âyetlerinin adedi konusunda farklı rakamların oluşmasına sebep olduğu müşâhede edilmektedir. Binaenaleyh âyetlerin sayısıyla ilgili tartışmanın, âyet fazlalığı veya noksanlığıyla ilişkili olmadığı ve bunun teorik bir mesele olduğu düşünülebilir.

Kanaatimize göre âyetlerin sayısına dair tüm bu değerlendirmeler bütüncül olarak değerlendirildiğinde âyet ile tehadî düşüncesinden söz etmenin mümkün olmadığını söylememiz mümkündür. Zira muârizların âyet ile tehadîye davet edilmeleri için en azından rakamsal olarak bir kesinliğin olması ve toplamda ne ile muarazada bulunacaklarını bilmeleri gerekirdi. Diğer taraftan âyet ile tehadînin olduğu kabul edildiğinde bu yaklaşım tüm âyetlere teşmil edilmelidir. Yani üzerinde ittifak edilen 6200 âyetin her biriyle Allah'ın tehadîde bulunduğu kabul edilmelidir. Oysa birazdan mütalaa edileceği üzere iki harf veya bir kelimededen oluşan âyetlerin tehadîye konu olduğunu düşünmek Kur'ân'ın i'câz ve tehadî mantığına uymamaktadır.

2.2. Tek Kelimededen Oluşan Âyetler

Âyet ile tehadî yaklaşımını ilga eden noktalardan biri de tek kelimededen oluşan âyetlerin Kur'ân'ın bütünlüğünde bulunmasıdır. Hurûf-i mukataa istisna edildiğinde sûrelerin başında (fevâtihu's-süver) tek kelimededen oluşan âyetlerin sayısı, tûr, rahmân, hâkka, fecr, duhâ, kâri'a ve 'asr olmak üzere yedidir. Dâni'nin (öl. 444/1053) de belirttiği gibi sûrelerin ortasında, "*Müdhâmmetân/O iki cennet yemyeşildir.*"⁷⁶ âyeti dışında tek bir kelimededen oluşan bir âyet bulunmamaktadır.⁷⁷ Hemen belirtelim ki âyetlerin mevcut tertibinin tevkîfî bir bilgiye dayandığı konusunda ilim adamları arasında bir görüş birliğinin olduğunu söylememiz mümkündür. Dolayısıyla âyetlerin sûrelerdeki tertibi Hz. Peygamber'in emri ve haberi ile gerçekleştiğinden dolayı bu konuda kıyâsa

76 er-Rahmân 55/64.

77 Ebû Amr Osmân ed-Dâni, *el-Beyân fi 'addi âyyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kuddûri el-Hamed (Safât: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994), 126.

mahal yoktur.⁷⁸ Vâhidî'nin de belirttiği gibi âyetlerin hâlihazırdaki tertip ve düzeni tevkîfî bir veriye dayanmasaydı daha az kelimededen oluşan ifadelere de âyet denilmesi câiz olacaktı.⁷⁹

Kanaatimize göre tek kelimededen oluşan âyetler dikkate alındığında âyet ile tehadî düşünceinden söz etmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Zira bu telakki kabul edildiğinde tek kelimededen oluşan *necm*, *fecr*, *duhâ* ve *'asr* gibi kelimelerle de tehadînin olduğunu söylememiz gerekecektir. Oysa bu kelimeler tek başına bir anlam ifade etmemekte ve Arap diline vukufiyeti bulunan hemen herkesin bu kelimelerle olan muârazaya icabet etmesi mümkündür. Nitekim klasik dönem İslâm düşüncesinde âyet ile tehadî yaklaşımına karşı çıkan Câhiz (öl. 255/869), Cürçânî (öl. 471/1078) ve Gazzâlî gibi ilim adamlarının da hareket noktalarının tek veya iki kelimededen oluşan âyetler olduğu müşâhede edilmektedir. Bir diğer ifadeyle Kur'ân'ın mu'cizeliğinin ve tehadîsinin birer birer kelimelerinde gerçekleşmediğini, yani herhangi bir âyetin veya âyet parçasının mu'ciz olmaması gerektiğini ileri sürdükleri görülmektedir.⁸⁰ Söz gelimi Câhiz'a göre Kur'ân'ın tehadîsi, bir kelime ya da iki kelimesinde; bir veya iki harfinde söz konusu değildir. Zira insanlar fitraten *'alellâhi tevekkelnâ, elhamdülillâh, hasbünellâhu ve ni'me'l-vekîl, innâ lillâh ve rabbünellâh* gibi Kur'ân'da geçen tamlamaları ve muhtelif âyet eczâsını günlük konuşmaları içerisinde kullanmaya alışkındırlar. Oysa bu ifade ve kelimelerin hepsi de Kur'ân'da muhtelif sûre ve âyetlerin kapsamında dağınık halde bulunmaktadır. Câhiz'a göre konuşma sanatında usta olanlar ya da sıradan insanlar bu tür ifadeleri günlük konuşmalarında kullanabilirler. Dolayısıyla bu ifadelerin tehadîye konu olması mümkün değildir.⁸¹ Netice olarak onun da belirttiği gibi Kur'ân'ın kendisi ile meydan okuduğu şey, tek veya iki kelimededen oluşan âyetlerine benzer bir kelime veya iki kelime getirmek olmamalıdır.

2.3. Huruf-i Mukattaa

Âyet ile tehadî yaklaşımının imkânına engel teşkil eden noktalardan biri de Kur'ân'ın hurûf-i mukattaayı (tek tek hecelenerek okunan harfler) içermesidir. Zira ikisi Medenî olmak üzere yirmi dokuz sûrenin başlarında yer alan harflerden bazıları, yirmi müstakil âyeti oluşturmuştur. Bir diğer ifadeyle ilim adamları huruf-i mukattaadan olan Elîf Lâm Mîm'leri (الم), Elîf Lâm Mîm Sâd'ı

78 Âyetlerin tertibinin tevkîfî bir ilme dayandığı, Hz. Peygamber'in veya sahâbenin herhangi bir tasarrufunun olmadığı konusunda müslümanlar arasında bir ihtilâfın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Konuyla ilgili detaylı değerlendirmeler için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/256; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/401-404; İbn 'Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, 2/6-12.

79 Vâhidî, *et-Tefsîrül-basît*, 2/421-422.

80 Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2004), 386; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Zühreyr Hâfız (Cidde: Şerîketü'l-Medîneti'l-Münevverre li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1413), 2/9-10.

81 Câhiz, "Hücecü'n-Nübüvve", 3/229.

(المص), Kâf Hâ Yâ 'Ayn Sâd'ı (كهيعص), Tâ Hâ'yı (طه), Tâ Sîn Mîm'leri (طسم), Yâ Sîn'i (يس), Hâ Mîm'leri (حم) ve 'Ayn Sîn Kâf'ı (عسق) müstakil birer âyet addedmişlerdir. Diğer taraftan Elî Lâm Râ'ları (الر), Elîf Lâm Mîm Râ'yı (المر), Tâ Sîn'i (طس), Sâd'ı (ص), Kâf'ı (ق) ve Nûn'u (ن) ise tek başına birer âyet kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla bu harflerden bazıları müstakil âyet sayılırken bazıları ise tek başına birer âyet addedilmemektedir. Zemaşerî'nin de ifade ettiği gibi bunun temel sebebi, âyetlerin nerede başlanıp nerede biteceği konusunun tevkîfî bir ilme dayanmasından kaynaklanmaktadır.⁸²

Kanaatimize göre ikili, üçlü, dördü ve beşli bir kompozisyon oluşturan bu âyetler ile tehdidin yapıldığını düşünmek, isabetli bir yaklaşım olmasa gerektir. Zira Arap harflerini telaffuz eden hemen herkesin böylesi bir tehdîye düşünmeden cevap vermesi ve muârazada bulunması aklen mümkündür. Ayrıca bu harflerin ne anlama geldiği konusunda ilim adamları arasında bir görüş birliği veya Arap dili açısından bunların bir anlam ifade ettiğine dair bir veri de bulunmamaktadır.⁸³ Lafzen herhangi bir anlama delalet etmemeleri sebebiyle "hakîkî/mutlak müteşâbih" olarak mütalaa edilen bu harflere ilişkin tefsir tarihinde çok sayıda yorumun yapıldığı görülmektedir. Selef âlimlerin çoğuna göre hurûf-i mukattaa müteşâbihattan olup manaları bilinmez. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir'in "Allah'ın her kitapta bir sırrı vardır. O'nun Kur'ân'daki sırrı ise bazı sûrelerin başlarına gelen hurûf-ı mukattaa'dır." dediği nakledilmektedir. Benzer şekilde Hz. Ali'ye de "Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü ise hece harfleridir." şeklinde bir görüş isnâd edilmektedir.⁸⁴ Son tahlilde âyet ile tehdî yaklaşımının, tamamı on dört farklı harf olan hurûf-i mukattaa'dan oluşan yirmi âyete teşmil edilmesinin isabetli bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz.

2.4. Kur'ân Muhtevsındaki İlâhî İktibâslar

Kur'ân'ın bütünlüğüne bakıldığında arkaik zamanlardan ve nüzûl dönemi muhataplarından olmak üzere iki tür ilâhî iktibâsın yer aldığı ve bunların iki kapak arasında bulunan metnin yaklaşık yarısını oluşturduğu müşâhede edilmektedir. Firavun'un kelâmının nakledildiği "Firavun şöyle dedi: 'Ey Hâmân! Bana bir kule inşa et, belki o yollara; göklerin yollarına ulaşırım da Mûsâ'nın tanrısına muttali olurum. Doğrusu ben onun yalancı olduğu kanaatindeyim.'"⁸⁵ âyetleri birinci tür ilâhî iktibâsa örnektir. Nüzûl dönemi muhataplarının vahiy karşısındaki durumları konusunda serzenişte bulunan Hz. Muhammed'in şu sözü

82 Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/140.

83 Fahreddin er-Râzî, hurûf-i mukattaa konusunda serdedilen yirmi bir görüşü bütün yönleriyle tartışmaktadır. Ona göre bu yaklaşımların neredeyse hiçbirinin kasd-ı mütekellimle örtüştüğünden söz etmek mümkün değildir. Hurûf-i mukattaa'ya dair yaklaşımlar için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3-13.

84 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/3-13.

85 el-Mü'min 40/36-37.

de ikinci tür ilâhî iktibâsa örnek olarak verilebilir: “*Resûl, ‘Rabbim! Kavmim bu Kur’ân’ı terk edilmiş hâlde bıraktı.’ dedi.*”⁸⁶ Bu bakımdan âyet ile tehaddî yaklaşımının ilâhî iktibâslarla ilişkisini ve Kur’ân’ın bütünlüğüne riayet ilkesine uyup uymadığını tespit etmek önem arz etmektedir. Zira Kur’ân’da kelâm-ı beşer formuyla aktarılan ifadeler, hacim olarak bir âyeti geçmekte ve yer yer İsrâ sûresinde (17/90-93) olduğu gibi dört âyeti de kapsadığı müşâhede edilmektedir. Bir başka ifadeyle Kur’ân’da ilâhî iktibâslar yoğunlukla bir âyetin hacmini aşmaktadır.

Fahreddin er-Râzî nüzûl döneminden aktarılan iktibâsların Kur’ân’ın önemli bir hacmini oluşturmasından hareketle tehaddînin kısa sûrelerde değil sözün kuvvetinin ortaya çıkmasına imkân verecek uzun sûrelerde olması gerektiğini ileri sürmektedir. Söz gelimi Râzî’ye göre Enfâl sûresinin 32. âyetinde aktarılan müşriklerin şu sözünün mu’ciz veya tehaddîye konu olduğunu ileri sürmek mümkün değildir: “*Allahum! Bu (Kur’ân) gerçekten senin katındansa, üzerimize gökten taş yağdır ya da bize can yakıcı bir azap getir.*” Ona göre Kur’ân’ın nüzûl dönemi muhataplarından yapılan iktibâslar ve bunları oluşturan âyetler tehaddîye konu olması mümkün değildir.⁸⁷ Râzî’nin sûre ile tehaddî olgusunun tüm sûrelere değil mutavvel sûrelere teşmil edilmesi gerektiğini ileri sürerken nirengi noktasının ilâhî iktibâslar olduğu anlaşılmaktadır.

Kanaatimize göre klasik ve modern dönemden savunucuları bulunan âyet ile tehaddî yaklaşımı, Kur’ân’ın bütünlüğünde görülen ilâhî iktibâslar olgusuyla te’âruz ve tenâkuz (tezât/çelişki) izlenimi vermektedir. Bir diğer ifadeyle Kevser sûresi hacminde olan âyetin ya da uzun âyetlerin veya âyet parçacıklarının tehaddîye konu olduğu yaklaşımı, ilâhî iktibâslara uyarlandığında birtakım sorunlara neden olmaktadır. Hemen belirtelim ki Kur’ân’da nüzûl dönemi muarızlarından aktarılan iktibâsların lafzî ya da manevî nakil olduğu düşünülduğünde, tehaddînin müşriklerin ifadelerinde vuku bulduğu anlamına gelecektir. Dolayısıyla müşriklerin Kur’ân’ın tehaddî çağrısına yanıt verdiklerini ve Kur’ân’a karşı mu’ârazanın gerçekleştiğini kabul etmek gerekecektir ki bu iddianın klasik ve modern dönem ilim adamlarından kimse- nin kabul etmediği ehline müsellemdir. Ayrıca Mu’tezile’nin savunduğu “uzun âyetlerin” Kur’ân’ın sûreleri gibi tehaddîye konu olduğu görüşü de önceki kitaplardan yapılan ilâhî nakillere uyarlandığında aynı ifadelerin İbrance ve Aramice gibi farklı dillerde yer alıyor olması sebebiyle acze konu olmasının tartışmalı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

86 el-Furkân 25/30.

87 Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/162. İbn Kesîr, Şeyhzade ve İbn ‘Akîle el-Mekki olmak üzere çok sayıda ilim adamı, tehaddî için uzun sürenin koşulmasının gerekli olmadığına işaret etmiştir. Bu konuda detaylı değerlendirmeler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, 1/319; Muhammed b. Muslihuddin Şeyhzade, *Hâşiye ‘alâ Envâri’t-tenzîl ve esrâri’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdulkadir Şâhin (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 1/11; İbn ‘Akîle, *ez-Ziyâde ve’l-ihsân*, 2/44-45.

Sonuç

İslâm düşüncesinde âyet ile tehadî yaklaşımı, ilahiyata dair temel klasiklerin bulunduğu literatür içerisinde dağınık halde bulunmakta ve çoğunlukla ilgili eserlerin satır aralarında güçlükle tespit edilebilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kevser sûresinin âyet sayısının mikyas alınarak tehadînin asgari ölçüsü konusunda “âyet”in imkânına ilk kez işaret eden Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'dir. Onun gibi klasik dönemden Rummânî, Bâkîllânî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin; modern dönemden Hindî, Zürkânî, Gamrâvî ve 'Itr'ın Kevser sûresinin hacminden hareketle âyet ile tehadînin imkânından söz ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla hem klasik hem de modern dönem ilim adamlarından bazıları, tehadînin sûre ile yapıldığı âyetleri mesnet edinerek tehadînin ölçüsü konusunda Kevser sûresinin âyet sayısını esas aldıkları gözlenmektedir. Onlara göre Kur'an'ın her bir üç âyeti ya da bu sûrenin üç âyetinin hacmi ölçüsündeki her bir âyet, mu'ciz olmakta ve muârizlar bununla tehadîye davet olunmaktadır. Öte yandan Ferrâ, Kelvezânî, İbn Teymiyye, Zerkeşî, Birmâvî, Alî el-Kârî, Abdülganî b. Şâkir ve Muhammed Enver Keşmîrî'nin, tehadî âyetlerinden biri olan Tûr sûresinin 34. âyetinden hareketle âyet ile tehadî yaklaşımlarını temellendirdikleri görülmektedir. Bu yaklaşıma göre mevzubahis âyette geçen “hadis” kelimesiyle Kur'an'ın iç düzenin en küçük birimi olan âyet kastedilmektedir. İbn Hazm ise İsrâ sûresinin 88. âyetinden hareketle Kur'an'da bulunan anlamlı-anlamsız bütün eczâsının mu'ciz olduğunu ifade etmektedir. İyâz ve Âmidî ise Kur'an'ın her bir âyetinin değil de cedel içerikli âyetlerin mu'cize olduğu ve bunlarla da tehadîye davetin yapıldığını ileri sürmektedir.

Tehadînin âyet veya âyet eczâsında tahakkuk ettiğini savunan ilim adamlarının farklı mezheplere mensup oldukları saptanmıştır. Başta Hanefiyye, Mâlikiyye, Şâfi'yye, Hanbeliyye, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Zâhiriyye'den olmak üzere hemen her fırka ve mezhepten bu görüşü savunanlar tespit edilmiştir. Ancak bu telakkiyi savunanların daha çok Şâfi'î ve Hanbelî ilim adamları olduğu kanaatine varılmıştır. Onların âyet veya âyet parçacıklarının tehadîye ve mu'cizeye konu olduğunu savunmalarının arka planında kadîm ilâhî kelâm tasavvurunun bulunduğu düşünülebilir. Bununla birlikte söz konusu ilim adamlarının delillerinin Kur'an'ın bütünlüğüne riayet ilkesine uymadığı, argümanlarının delil oluşunun zayıf olduğu ve bu konuda atomcu bir istidlâlin varlığı saptanmıştır.

Kanaatimize göre fesâhat ve belâgat yönlerinin her bir âyette eşit düzeyde tahakkuk ettiğini ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Zira Kur'an'da iki harften ve tek kelimeden oluşan çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bu tür âyetlerin tehadîye veya mu'cizeye konu olduğunu söylemek mümkün olmadığına göre âyet ile tehadî düşüncesi tüm âyetlere teşmil edilmemelidir. Bu durumda tehadînin kısa veya uzun olmasına bakılmaksızın âyet veya âyet

parçacıklarında değil her bir sûrenin bütünlüğünde gerçekleştiğini ileri sürmenin daha isabetli bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Diğer taraftan âyet ile tehaddî yaklaşımının, Kur'ân'ın yaklaşık dörtte birinin veya yarısına yakınına oluşturan ilâhî iktibâsların konu olduğu pasajlarla çeliştiğini söylememiz mümkündür. Tehaddînin âyet ile gerçekleştiğini kabul ettiğimizde arkaik zamanlardan ve nüzûl döneminden aktarılan kelâm-ı beşere dair pasajların mu'ciz olduğunu ileri sürmemiz gerekir. Son tahlilde âyet ile tehaddî yaklaşımını savunarak Kur'ân'ın anlamlı-anlamsız, küçük-büyük her parçasının meydan okumaya mevzubahis olduğunu ya da bunlardan her birinin münferit mu'cize vasfını haiz olduğunu savunanların argümanlarının dinî duyarlılıklarından veya eğilimlerden esinlenilerek ortaya konulan söylemler olduğunu düşünüyoruz. Bir diğer ifadeyle bu yaklaşımı benimseyenlerin temel izleklerinin ilmî istidlâl yöntemi olmaktan ziyade dinî âdiyetlerinin sonucu olarak böyle olduğuna inanmaktan kaynaklandığı kanaatine varılmıştır.

İslâm düşüncesinde âyet ile tehaddî yaklaşımını ve eleştirisini ele aldığımız bu çalışmayla mezkûr i'câz teorisini tükettiğimizi ve "nihai doğru" iddiasında bulunduğumuzu düşünmüyoruz. Başta tefsir, kelam ve fıkıh olmak üzere ilahiyatın diğer bilim metodolojilerinden hareketle bu teorinin ilmî ölçüler içerisinde kritize edilmesi veya savunması yapılabilir. Söz gelimi bu çalışmamızda Ehl-i sünnet âlimlerinin âyet ile tehaddî yaklaşımları ve istidlâl yöntemlerinden hareketle konuyu inceledik. Bir başka araştırmacı bu konuyu Şîa başta olmak üzere diğer mezheplerin âyet ile tehaddî yaklaşımlarının olup olmadığını saptayarak ve mezhepler arası karşılaştırmalarda bulunularak özgün bir çalışma daha hazırlayabilir.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân. *Şerhu's-Şifâ*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Âmidî, Seyfeddin. *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. Kâhire: Dârul-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.
- Âmidî, Seyfeddin. *Gâyetü'l-merâm fi 'ilmi'l-keîlâm*. thk. Hasan Mahmûd Abdullatîf. Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1971.
- Bâkîllânî, Muhammed b. Tayyib. *Î'câzü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Sakr. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 2009.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Câmi' li-Şu'abi'l-Îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bezzâvî, Nâsirüddîn. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşî. Beyrût: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Ca'berî, İbrâhîm b. Ömer. *Husnû'l-meded fi fenni'l-'aded*. thk. Cemal b. Seyyid Rifâ'î eş-Şâyib. Mısır: Mektebetü Evlâdü's-Şeyhi lit-Türâs, 2005.
- Câhiz, Amr b. Bahr. "Hüceci'n-Nübüvve". *Resâilü'l-Câhiz*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1979.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2004.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Derecü'd-dürrer fi tefsîri'l-ây ve's-süver*. thk. Velid b. Ahmed b. Salih. 4 Cilt. Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2008.
- Dânî, Ebû Amr Osmân. *el-Beyân fi 'addi âyyi'l-Kur'ân*. thk. Gânim Kuddûrî el-Hamed. Safât: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994.
- Demir, Zakir. *İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'ân'daki İktibâsların Mâhiyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Dımaşkî, Abdülganî b. Şâkir es-Sâdât. *Senâ'n-neyyireyn fi i'câzi'l-âyeti ve'l-âyeteyn*. thk. Tâhâ Muhammed Fâris. Dubâi: Merkezu Cum'atü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2015.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullâh. *Hüccetullâhi'l-bâliga*. thk. Seyyid Sâbık. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ensârî, Zekerîyyâ. *Hâşiye 'alâ Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdülhafız Hilâl el-Cezâirî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.
- Gamrâvî, Muhammed Ahmed. *el-İslâm fi 'asri'l-ilm*. thk. Ahmed Abdüsselâm el-Kardânî. Kâhire: Matba'atü's-Sa'âde, 1972.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. 4 Cilt. Cidde: Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvere li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1413.
- Heytemî, İbn Hacer. *el-Fetâva'l-hadîsiyye*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Hindî, Rahmetullâh. *İzhârü'l-hak*. thk. Muhammed Ahmed Melkâvî. Riyâd: İdaretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1989.
- Hûd b. Muhakkem. *Tefsîru kitâbillâhi'l-'azîz*. thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Garbî'l-İslâmî, 1990.

- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *el-İşâre ile'l-îcâz fi ba'zı envâ'i'l-mecâz*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*. thk. Rıdvân Ali en-Nedevî. Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982.
- İbn 'Akile, Muhammed b. Ahmed. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Şârika: Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2006.
- İbn 'Atiyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2001.
- İbn Ebû Zemenîn, Muhammed. *Tefsîrül-Kur'âni'l-'Azîz*. thk. Huseyn b. 'Ukkâşe - Muhammed el-Kenz. 5 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tabâ'a, 2002.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbüddin el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hazm el-Endelüsî. *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. thk. M. İbrâhîm Nasr - Abdurrahmân 'Umeyre. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed. 15 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Cevâbu ehli'l-'ilm ve'l-imân*. Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1955.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Mecmû'u Fetâvâ*. thk. 'Abdurrahmân b. Muhammed. 37 Cilt. Medîne: Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân. *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Hasan Ziyâeddin Itr. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. thk. Abduh Ali Kûşek. Dubâi: Câizetü Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2013.
- Kemâlpaşazâde, Şemseddin Ahmed. *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*. thk. Mahir Edib Habbûş. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2018.
- Keskin, Hasan. "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *el-'Arfü's-şezi şerhu Süneni't-Tirmizî*. thk. Mahmûd Şâkir. Beyrût: Dâru İhiyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2004.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Merdâvî, Ali b. Süleymân. *et-Tahbîr fi şerhi't-Tahrîr*. thk. 'İvâz b. Muhammed el-Karnî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
- Mukâtil b. Süleymân. *et-Tefsîrül-kebîr*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü't-Târihi'l-'Arabî, 2002.
- Muslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-sahîh*. Riyad: Dâru't-Taybe, 2005.
- Nureddin Itr, Nûreddin b. Muhammed. *Muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Câmi'atu Dımaşk, 1987.
- Öge, Ali - Üren, Halil İbrahim. "Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sürelere Göre Tespiti". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 915-954.

- Râzî, Fahreddin. *et-Tefsîrû'l-kebîr (Mefâtîhu'l-gayb)*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rummânî, Ali b. Îsâ. "en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân". *Selâsü Resâil fi Î'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ahmed Halefullâh - Muhammed Zaglûl Selâm. Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Aşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002.
- Salmazzem, Mehmet. "Tehaddî Âyetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım". *EKEV Akademi Dergisi* 19/64 (2015), 115-134.
- Seffârîni, Muhammed b. Ahmed. *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye*. Dimaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1982.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr. *Miftâhü'l-'ulûm*. thk. Nu'aym Zerzûr. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Sem'ânî, Ebü'l-Müzaffer. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Ali Muhammed Mu'avvad. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye. 7 Cilt. Medîne: Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tiba'ati'l-Mushafi'ş-Şerif, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Mu'terakû'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Bicavî. Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Şeyhzade, Muhammed b. Muslihuddin. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzil ve esrâri't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdulkadir Şâhin. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 36 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Teftâzânî, Sa'deddîn. *Şerhu'l-Makâsîd*. thk. 'Abdurrahmân 'Umeyre. 5 Cilt. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Teymî, Kivâmü's-sünne İsmâîl. *el-Hicce fi beyâni'l-mahacce*. thk. Muhammed b. Reb'î. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1990.
- Tûsî, Muhammed. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed. *et-Tefsîrû'l-basît*. thk. Abdülaziz Sattâm Âl-i Suud - Türkî b. Se-hul el-Uteybî. 25 Cilt. Riyâd: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suudi'l-İslâmiyye, 2009.
- Zeccâc, İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Cârullâh. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: Dâru't-Türâs, 1984.
- Zerkeşî, Bedreddin. *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdullah Şerefüddin ed-Dağistanî. 4 Cilt. Mekke: Dâru Taybe, 2018.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemrelî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.

İslâm Düşüncesinde Âyet ile Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlîli

Zakir Demir

Siirt Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Ana Bilim Dalı

zakirdemir42@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3620-7233>

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

“İslâm Düşüncesinde Âyet İle Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlîli” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.